
OBLJETNICE

PAVAO KNEZović

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu

Borongajska cesta 83d, Zagreb

pknezovic@hrstud.hr

DVA MILENIJA OD LIVIJEVE SMRTI

Već u antici prozvan „laudator temporis acti“ Tit Livije (Titus Livius) rođen je 59. pr. Kr. u Pataviju (Padovi). Inače je grad Patavij bio na glasu po svojim patrijarhalnim običajima. Podatke o Livijevu životu i djelatnosti donosi nam sv. Jeronim u *Kronica* i *De viris illustrinus*¹ zatim ga u nekoliko pisama spomine Plinije Mlađi te u nekoliko odlomaka Marko Fabijan Kvintilijan kao i Kornelije Tacit. Oko tridesete godine života došao je u Rim i premda nije sudjelovao u javnom životu, za njega je doznao Oktavijan August koji ga je u šali znao nazvati Pompejcem.

U početku se interesirao za filozofiju, ali relativno brzo po dolasku u Rim sasvim se posvetio svom grandioznom povijesnom djelu *Ab Urbe condita* (*Od osnutka Grada*), tj. Rima. Livije je jedini značajniji prozni pisac tzv. Augustovog doba premda su i u njegovo djelo znali „zalutati“ pjesnički izrazi. U građanskom ratu između Pompeja i Cezara, Patavij je bio uz Pompeja i Senat. Republikanske simpatije Livije je sačuvao kroz čitavi život, otvoreno je slavio Pompeja i pozitivno pisao o Cezarovim ubojicama Brutu i Kasiju, a ipak je August naklono gledao na Livijev rad. Uživao je veliko divljenje i istaknutu čast; među ostalim, prihvatio se vođenja budućega cara Klaudija u njegovim historiografskim studijima. Život u Rimu izmjenjivao je s dužim boravcima u rodnom Pataviju, gdje je i umro 17. godine.

Namjeravao je u 150 knjiga napisati kompletnu rimsku povijest od mitskih početaka, odnosno Enejina bijega iz Troje pa sve do svoga doba,

1 Sv. Jeronim (Sophronius Eusebius Hieronymus, oko 345.-419. ili vjerojatnije do 420.) o Titu Liviju je pisao u *Kronici* Euzebija iz Cezareje koju je preveo i dopunio (do svoga vremena) i svom glavnom biografskom djelu *De viris illustribus* (*O slavnim ljudima*).

točnije do Augustove smrti, ali ga je smrt spriječila, te je napisao 142 knjige koje sežu do smrti Druza, Augustova posinka, koja se dogodila u Germaniji 9. godine pr. Kr. ili pak do Varova poraza u Teutoburškoj šumi u 9. godini.² Izgleda da je Livije svoje djelo izdavao u dekadama tako je od 142 knjige sačuvana prva dekada, tj. od prve do 10. knjige, a pripovijedaju o događajima do trećega samnitskog rata, koji je okončan 289. pr. Kr. Zatim su do nas stigle treća, četvrta i prva polovica pete dekade, tj. od 30. do 55. knjige, koje pokrivaju događaje od Drugoga punskog rata (218. pr. Kr.) do završetka rata protiv Makedonije (167. pr. Kr.). Pored toga sačuvano je nešto fragmenata u djelima drugih pisaca, npr. opis Ciceronove smrti i Livijev sud o njemu, u djelima Seneke Starijeg.³ Za ostale knjige, osim za 136. i 137., postoje periohe (*periochae*), kratki sažetci napisani vjerojatno u trećem ili četvrtom stoljeću, a možda su i one nastale na temelju ranijih epitoma ili skraćenih prerada izvornoga Livijeva teksta. Sačuvane knjige različite su veličine: tako 43. knjiga ima samo dvadeset i tri poglavlja, dok se sedamdeset i dva poglavlja nalaze u trećoj knjizi.

Livije se u svojem djelu vraća analitičkom načinu pisanja povijesti što je karakteristično za rimsku historiografiju od njezinih početaka (*Annales maximi*) i time odbacio monografski oblik što ga je uveo Gaj Salustije Krisp. Livije opisuje primjerice vojni pohod i prati njegove aktivnosti tijekom jedne godine, a na završetku godine privremeno se opis njegovih aktivnosti prekida, a Livije prelazi na pripovijedanje svih drugih događaja, koji su se dogodili te godine. Zatim se ista narativna metoda primjenjuje na sve događaje što su se dogodili naredne godine. Naime, Livije se vraća na pripovijedanje aktivnosti vojnog pohoda nastavljajući na mjestu gdje ga je prekinuo u opisu prethodnoj godini, i tako dalje. On je prvi povjesničar-književnik dok su se ranije poviješću bavili državnici koji su posjedovali državničko i ratno iskustvo. Kao i brojni prethodni

2 Kad je, kako piše Svetonije, August u sobi išao od zida do suprotnog zida vičući: “Quintile Vare, legiones redde! - Kvintile Vare, vrati mi legije!”.

3 Gubitak velikih dijelova Livijeva djela može se, po svemu sudeći, objasniti njegovom podjelom na zasebne skupine knjiga koje su doživjele odvojenu sudbinu. Na podjelu na dekadu prvi se put upućuje otprilike na kraju petog stoljeća, ali najvjerojatnije je nastala prije. Prema nekim znanstvenicima, mogla je potjecati i od samog Livija, koji je svoje djelo razdjelio na skupine knjiga što su se bavile različitim razdobljima i koji je nekim knjigama, kojima su započinjali novi odsjeci, dodavao uvodne napomene. Jedan od najpoznatijih je predgovor kojim započinje treća dekada, koja sadržava prikaz Drugoga punskog rata. Stavljanje predgovora na početak dekade sugerira da takva potpodjela označuje etape objavljivanja djela koje je odredio sam Livije.

rimski historiografi, počevši od Marka Porcija Katona, i Livijevo je pripovijedanje sve opširnije što se više približavao svom vremenu.⁴ Takvo povećavanje pripovijedanja zadovoljavalo je očekivanja čitateljstva, kojega su više zanimali novija događanja, osobito kad se radilo o povijesti velike političke i društvene krize iz koje je izronio Augustov principat. I sam Livije u glavnom predgovoru svoga djela spominje tu nestrpljivost publike.⁵

Livije je narator, a ne istraživač. Zatvoren među četiri zida bavio se književnim i znanstvenim radom. Od njegovih djela izgubljeni su dijalozi za koje Seneka retor navodi da su imali popularno-filozofski i povijesni sadržaj. Vjerojatno kao i Varonovi Logistorici. Zatim filozofski spisi u duhu njegove moralističke ozbiljnosti. Izgubljeno je i njegovo *Pismo sinu* (*Epistula ad filium*) koje spominje Kvintilijan. Također su izgubljeni spisi koji su razmatrali pitanja govorništva u kojem Livije za uzor stila preporučuje M. T. Cicerona kojega stavlja uz bok Demostenu. Vjerojatno je Livije bio učenik neke retorske škole što se može zaključiti iz brojnih govora u glavnom djelu i Kvintilijanove tvrdnje da Livije smatra kako govornik ni govorništvo ne može biti bez filozofije. Povezujući govorništvo i filozofiju Livije je stvorio velebno povijesno djelo: *opus maxime oratorium*, tj. djelo u najvećoj mjeri govorničko. Njegov rad je rezultat umjetničke obrade vijesti prethodnih povjesničara bez samostalne uporabe dokumentarne građe. Sasvim je slučajna i nekritičan njegov odabir izvora. Za prvu dekadu, koja se bavi najstarijom poviješću Rima, na raspolaganju su mu bili gotovo isključivo analisti, među kojima je preferirao najnovije; izgleda da je Valerija Ancijata, Licinija Macera i Klaudija Kvadrigarija rabio mnogo više negoli Fabija Piktora. U sljedećim dekadama, u kojima se pripovijedalo o širenju Rima na Istok, analistima se pridružio veliki grčki historiograf Polibije, od kojega je Livije, više nego od ikoga drugoga, preuzeo svoju jedinstvenu viziju mediteranskog svijeta i odnosâ između Rima i helenističkih kraljevstava.

Obično se naglašava da Livije ne temelji svoje djelo na pažljivoj kritičkoj prosudbi izvora. Livije je pripovjedač, a ne istraživač. Livije

4 Za razdoblje od doba Grakhâ nadalje, koje je trajalo manje od stoljeća i pol, trebalo mu je 85 knjiga.

5 Usp. „et legentium plerisque haud dubito, quin primae origines proximaque originibus minus praebitura voluptatis sint, festinantibus ad haec nova, quibus iam pridem praevalentis populi vires se ipsae conficiunt.“ - „Nedvojbeno će većini čitatelja manje ugodnosti pružati drevna povijest [prvi počeci] i što je najbliže drevnim počecima jer hrle k ovim novim događajima kojima se sama zatire snaga već od ranije veoma moćna naroda.“ Livius, Titus: *Ab urbe condita – Praefatio*, 4.

nije imao dostatnu spremu u vojničkom i političkim pitanjima – otud određena stereotipnost njegovog opisa bitaka i zemljopisne nejasnoće. Po dubini shvaćanja povijesnih događaja Livije znatno zaostaje za Tukididom, Polibijem i Salustijem. Liviju je prošlost skup primjera (*exempla*) dobrih i loših, koji pokazuju što treba oponašati, a što se mora izbjegavati. Idealizira prošlost, ističe vrline poznatih ličnosti i mane neprijateljskih vojskovođa koji su kod Livija svi negativni. U mnogim slučajevima Livije se služi onim izvorom koji mu je bio najpristupačniji. Također očito je da on namjerno ne teži popuniti „rupe“ u historiografskoj tradiciji jer se najvjerojatnije služio dokumentacijom koja mu je bila pri ruci ne tražeći izvore. Vrlo rijetko upotrebljava dokumentaciju koju možemo naći u rukopisima i antičkim natpisima ili pak rezultatima dobivenim savjesnim istraživanjima i proučavanjem starina iz prethodne generacije kao što su bili Atik i Varon. Zato je često shvaćan kao puki *exornator rerum*, čija je glavna preokupacija bila uvećati i uljepšati ono što je našao u svojim izvorima, dramatizirajući i dodajući raznolikost i živost. Zbog toga filolozi često nisu Livija pridruživali glavnim rimskim povjesničara Salustiju i Tacitu jer on nije bio senator ni državnik pa nije bio primoran prosuđivati vlastitu ulogu u suvremenom političkom životu. Ta predodžba sadržava neke elemente istine, ali ne bi se smjela prenaglašavati toliko da se uspostavi dijametralna opreka između senatske historiografije, koju je pisao netko tko zna na koji se način povijest piše i usmjerava u svrhu vođenja politike, i historiografije koja je književna vježba čovjeka nesposobnoga za pisanje povijesti koju onda kvari suvišnim moraliziranjem. Livije je u korištenju dokumenata manje agresivan od Tacita i nedostaju mu racionalizam i skepticizam jednog Salustija ili Tacita kao i njihova ravnodušnost prema propagandnim parolama. Uza sve to Livije je pošten povjesničar koji bez tračka sumnjičavosti veliča Augustov režim.

Livije nije pripadao oporbi, ali nije bio niti nekritički pristalica režima. Od Kvintilijana doznajemo da je kod njega Azinije Polion zapazio crte „patavijskog provincijalizma“ (*Patavinitas*).⁶ Polion je govorio prvenstveno o određenim elementima Livijeva stila, kojega nam je danas teško identificirati, kao što je možda bilo teško već i Kvintilijanu. Teže je ustvrditi je li se *Patavinitas* odnosila i na određeno političko-kulturno stajalište; na osobito usku vezanost za tradicije republike koje su se snažno osjećale u provincijskom gradiću gdje je *mos maiorum* još vrijedio i kamo još nije doprla iskvarenost - raskoš s porocima. Tacit u *Analima*

6 Također postoji mišljenje da se *Patavinitas* odnosi na ravničarsku širinu Livijeva pripovijedanja.

(4. 34) izričiti govori o Livijevim političkim sklonostima. Tu se govori kako ga je August u šali nazvao „Pompejcem”, i to zbog njegovih nostalgичnih simpatija prema republikanskim idealima, koji su ostavili traga u njegovu djelu. Gubitak dijela u kojem se opisuju posljednji građanski ratovi potpuno onemogućuje stvaranje odgovarajuće slike o tome na koji je način Livije prikazao krizu republike. Ali također iz Tacita doznajemo da je Livije hvalio Pompeja i da je bio pun poštovanja prema drugim Cezarovim protivnicima, uključujući i njegove ubojice, Bruta i Kasija. Sam se August, osobito nakon ustavnih reformi 27. pr. Kr., revnije nastojao predstaviti kao obnovitelj republike negoli kao Cezarov nasljednik, i zato ne samo da je tolerirao, već je u određenoj mjeri i sam iskorištavao poštovanje koje se odavalo mučencima republike. Režim je tako mogao, bez provođenja i najmanjeg pritiska, u Liviju naći historiografa koji se s njime u određenim temama u bitnoj mjeri slaže. Među tim temama glavne su vjerojatno bile osuda društvenog i političkog nereda tijekom posljednjih desetljeća republike; borbe među strankama i gramzljivost bogatih, ali još više divlje odmazde siromašnijih slojeva. Novi je režim tvrdio da je eliminacijom političkih stranaka ponovno uspostavio sklad u cijelom društvu. Budući da su izgubljeni dijelovi koji se bave novijom poviješću treba se, u istraživanju te teme, usredotočiti na Livijev prikaz unutarnjih sukoba, koji su se događali tijekom prvih stoljeća republike. Izgleda da i sam Livije na ta stoljeća projicira probleme i interpretacije vezane za puno kasnije sukobe. Drugi je važan element koji Livija povezuje s *princepsom*, Augustova politika obnove drevnog morala i religijskih vrijednosti, koja je, naravno, povjesničaru iz Patavija bila vrlo mila. Livije nije uspio u Augustovoj pobjedi vidjeti čudesan lijek koji je zauvijek uništio sjeme pokvarenosti koje je prouzročilo pad rimske države.

Livije nekoliko puta, i u predgovoru i drugdje, upućuje na činjenicu da je pripovijedanje slavne prošlosti Rima za njega traženje utočišta od boli koju osjeća kad počinje pripovijedati o novijim i suvremenim događanjima. Pesimizam Livijev nije tako jasan kao Salustijev. Premda mu je jasno da je kriza epohalnih razmjera, a ne epizodna, Livije odbija usredotočiti se samo na nju; on ju radije želi promatrati unutar općega konteksta rimske povijesti. On shvaća da su iskvarenost i moralno propadanje uspjeli doći i do Rima, ali kasnije nego u bilo koju drugu državu. Ukupno gledajući, nijedan drugi narod ne može dati izvanrednije primjere moralne veličine i ispravnog postupanja. Opravdavanje postojanja rimskog imperija snažno izranja iz sačuvanih dijelova Livijeva povijesti; njegov nastanak posljedica je čvrste suradnje između dvaju elemenata: to su *fortuna* (u biti isto što i božanska providnost) i *virtus* naroda rimskog. Nijedan narod,

nijedan vojskovođa ne može se tome oduprijeti, jer nitko ne može razviti moralnu snagu ravnu onoj na kojoj je zasnovana rimska država. U jednom trenutku Livije postavlja pitanje o tome, kako bi se stvari razvijale da je Aleksandar Veliki napao Rim umjesto Istok i bez oklijevanja ustvrđuje da čak ni Aleksandar ne bio uspio svladati Rimljane. Takva su razmišljanja vjerojatno omogućivala Liviju da ublaži gorčinu, koju je osjećao prema vlastitome vremenu. Možda je ono što u Livija izgleda kao nesalomljivi nacionalni ponos, kao postojano i neprekidno veličanje i uljepšavanje svih djela Rimljana – primjerice, u prikazu Drugoga punskog rata – samo posljedica njegove opće tendencije da idealizira prošlost. Vjerojatno je na prikladan način zatamnio sliku posljednjeg stoljeća rimske povijesti.

U svomu stilskom izboru Livije se oštro suprotstavlja Salustijevoj tendenciji i približava se stilu koji je Ciceron preporučavao za rimsku historiografiju. Kvintilijan, koji je Salustija cijenio kao boljeg povjesničara te njegovoj strogoj i epigramatskoj sažetosti (*brevitas*) suprotstavlja Livijevo „mlječno obilje” (*lactea ubertas*) stil, koji je bogat, pun i razumljiv, bez izvještačenosti i bez komplikacija; stilu koji izbjegava svaku oporost i u kojemu periodi protječu glatko, ali su prečesto predugi. Kvintilijan cijelo vrijeme naglašava *candor*, bistru jasnoću Livijeva stila. U prvoj dekadi zamjetljivije je njegovo davanje prostora arhaičnijem ukusu, u skladu s udaljenom uzvišenošću događaja o kojima se pripovijeda, dok se u kasnijim dijelovima na sceni pojavljuju načela novoga klasicizma. Pjesnički kolorit zamjetan je i čest. Naslijedio je tendenciju, koja je u rimskoj historiografiji bila prisutna već dugo vremena. Livije mnogo više prostora posvećuje dramskom predstavljanju priče, ali ne dopušta da se time sakrije činjenični okvir. Drama Lukrecije, legendarne rimske junakinje, sa slijedom scena punih patosa, s pravom uživa slavu, kao i epizoda sa Sofonizbom, kartaškom plemkinjom, kćeri Hazdrubalovom i ženom Masinisinom, koja je hrabro ispila otrov da ne bi pala u ruke Rimljanima. Dramatizacija je tendencija koja je u Livijevu pripovijedanju prisutna gotovo posvuda. Zamjećuje se u opisima bitaka, u opisima narodnih pobuna te u prikazima senatskih rasprava.

Livije povijesno djelo ne smatra političkom studijom koja objašnjava stajališta i događaje, uzimajući u obzir strategiju stranaka i klika, ideologije i materijalne interese, već prije kao priču koja se razvija pomoću ljudskih osobnosti i istaknutih pojedinaca. Moralna strast koja obilježava takvu koncepciju dijelom ishodi iz helenističke historiografske tradicije. To je vjerojatno način interpretacije povijesti koji je karakterizirao djela, sada izgubljena, povjesničara kao što su bili Efor, Durid i Filarh, koji označava stil pisanja povijesti koji je nazivan „tragičkim” (također

i „peripatetičkim”, zbog utjecaja koji je na nj imao Aristotelov teoretski obrazac). Na taj je način *historia*, umjesto da bude „istraživanje” istine, mogla postati retorička aktivnost i tako opet postojati kao književna vrsta - za neke je teoretičare ona bila bliža govorništvu, za druge pjesništvu. Livije otvoreno priznaje da dramatsku koncepciju i naraciju priče stavlja iznad istraživanja istine radi nje same. Njegova je namjera pokazati kako moralne i intelektualne kvalitete imaju odlučan utjecaj na razvoj događaja. Ozračje u gradu koji je u nevolji, osjećaji naroda ili svjetine, misli i želje neke osobe, njezina unutarnja nesigurnost i njezine kalkulacije – ništa od toga ne znači „objektivnost”, neosoban odmak koji svi teoretici, i antički i moderni, očekuju od vjerodostojnog historiografa. Livije uranja u događanja koja opisuje: dajući nekoliko dojmljivih poteza kistom, koji se teško mogu nazvati preciznima, želi ostaviti dojam svjedoka koji je priču što ju pripovijeda doživio iznutra. Za Livija je pisanje povijesti iznad svega oživljavanje ljudi koji su je stvarali: ako autor sudi o svojim likovima i oni sude jedni o drugima. I tu njegov književni talent, koji je nedvojbeno vrlo velik, postiže impresivne rezultate. Čudesan je njegov smisao za stupnjevanje i kompoziciju, kao i umijeće sastavljanja rečenica i iznad svega impresionističke kvalitete, koje omogućuju riječima da dočaraju velike masovne scene. Česti odlomci neupravnoga diskursa postaju izražajno sredstvo kojim se iznose skrivena stanja duha gomilâ i skupinâ ljudi. Znalački napisani govori, koje donosi izravno, često su sastavljeni s efektom govorničkom umješnošću radi ocrtavanja misli pojedinaca, a njihova se gorljiva žestina često zrcali kasnije u komentarima i prigovorima gledatelja i slušatelja, gotovo kao da oni žele pokazati učinke govora na njih same. Uz to, često se presudna i najpatetičnija točka neke epizode iznosi u obliku upravnog ili neupravnoga govora koji obilježava duševno stanje protagonista.

Livijev je stil laganiji način prikazivanja i pripovijedanja koji se može nazvati „sentimentalnim”, s više *etosa* negoli *patosa*; način koji kombinira stanovitu uzvišenost imaginacije s užitkom koji donosi pripovijedanje. To nerijetko daje tekstu stanovitu epsku majestetičnost: likovi često poprimaju monumentalan karakter, koji ipak nikad ne postaje nerealno izvještačen ili pretjerano naglašen. Model historiografskog stila koji je Livije stvorio brzo je postao klasičan i tijekom dugoga vremena nadmetao se sa Salustijevim modelom koji je u antici imao prevladavajući utjecaj. Osnovna Livijeva pažnja je usmjerena na zorno prikazivanje ljudskih postupaka u kojima se očituju moralna svojstva i duševna snaga lika kojega opisuje. Karakteristika povijesnih ličnosti sastoji se u povlačenju nekoliko osnovnih, dominantnih crta koje su kadre učiniti jak dojam na

čitatelja. To je u skladu s umjetničkim principima klasicističkog smjera i podsjećaju na stil Eneide.

Livije je njegovao Ciceronov pripovjedački stil, njegov bogati sklop rečenica prenijet je u djelo pripovjedača, pa je i zbog toga nešto mekši, a osobito zbog romantičnog idealiziranja prošlosti i to daje osnovni ton čitavom Livijevom djelu. Prije svega tu je Ciceronova široka i blago rimovana fraza, ovaj ujednačeni ton koji je karakterističan za Ciceronovo kazivanje pored sve raznolikosti u tonu. Tu je svjesna suprotnost mračnom i sažetom Salustiju i savršeno jasan i čist izraz koji izbjegava arhaizme i vulgarizme svake vrste, a nasuprot unosi mnoge pjesničke izraze koji su u službi Livijeve idealizacije prošlosti. Livijevo pričanje ima sličnu širinu i sličnu privlačnost kao i Herodotovo, ali pored epske širine kod Livija ima više dramatike, više psihologije i dosta Izokratove uzdržljivosti čime Livije ne odbija, nego privlači čitatelja. Izmišlja brojne govore (oko 400 sačuvanih a vjerojatno je ih bilo preko 1500) preko kojih riše i karakter ličnosti. Međutim jednako uglađeno govore i oni na početku i na kraju vremenskog perioda – nije vodio računa o razvoju jezika. Povijesne ličnosti svih razdoblja ne samo da razgovaraju u Livijevu stilu, nego i izriču misli i osjećaje svojstvene Augustovu vremenu. Po umjetničkoj snazi govori ne zaostaju za pripovijedanjem pa su u priličnoj mjeri pridonijeli književnom uspjehu djela.

Mnogi Livijevi likovi nadahnuli su kasnije europske književnike (npr. Lukrecijom se nadahnuo Petrarku u epu *Afrika* i Shakespeare u *Silovanju Lukrecije*). Livijevim se u doba renesanse bavio Niccolò Machiavelli u svojem glavnom djelu: *Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio* (*Razmatranja o prvoj dekadi Tita Livija*) na kojem je radio šest godina (1513.- 1519. do smrti Treccanija, jednog od dvojice kojima je posvetio djelo) i u kojem raspravlja o različitim oblicima države i kritizira rimsku Kuriju što sprječava ujedinjenje Italije, a nema snage da sama obavi taj povijesni zadatak. Prvaci francuske revolucije i pisci oduševljavali su se ne samo Plutarhovim, nego i Livijevim junacima rimske republike.

Ab Vrbe condita

Praefatio

„Facturusne operae pretium sim, si a primordio urbis res populi Romani perscripserim, nec satis scio nec, si sciam, dicere ausim, quippe qui cum veterem tum volgatam esse rem videam, dum novi semper scriptores aut in rebus certius aliquid allaturos se aut scribendi arte rudem vetustatem superaturos credunt. Utcumque erit, iuvabit tamen **rerum gestarum** memoriae **principis terrarum populi** pro virili parte et ipsum consuluisse; et si in tanta scriptorum turba mea fama in obscuro sit, nobilitate ac magnitudine eorum me qui nomini officient meo consoler. Res est praeterea et immensi operis, ut quae supra septingentesimum annum repetatur et quae ab exiguis profecta initiis eo creverit, ut iam magnitudine laboret sua; et legentium plerisque haud dubito, quin primae origines proximaeque originibus minus praebitura voluptatis sint, festinantibus ad haec nova, quibus iam pridem praevalentis populi vires se ipsae conficiunt. **Ego contra hoc quoque laboris praemium petam**, ut me a conspectu malorum, quae nostra tot per annos vidit aetas, tantisper certe, dum prisca tota illa mente repeto, avertam, omnis expers curae, quae scribentis animum, etsi non flectere a vero, sollicitum tamen efficere posset.

Quae ante conditam condendamve urbem poeticis magis decora fabulis quam incorruptis rerum gestarum monumentis traduntur, **ea nec affirmare nec refellere** in animo est. Datur haec venia antiquitati, ut **miscendo humana divinis** primordia urbium augustiora faciat; et si cui populo licere oportet consecrare origines suas et ad deos referre auctores, ea belli gloria est populo Romano, ut, cum suum conditorisque sui parentem Martem potissimum ferat, tam **et hoc gentes humanae patiantur aequo animo, quam imperium patiuntur**. Sed haec et his similia utcumque animadversa aut existimata erunt, haud in magno equidem ponam discrimine: **ad illa mihi pro se quisque acriter intendat animum, quae vita, qui mores fuerint, per quos viros quibusque artibus domi militiaeque et partum et auctum imperium sit**; labente deinde paulatim disciplina velut desidentes primo mores sequatur animo, deinde ut magis magisque lapsi sint, tum ire coeperint praecipites, **donec ad haec tempora, quibus nec vitia nostra nec remedia pati possumus**, perventum est. Hoc illud est praecipue in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te **exempli documenta** in inlustri posita monumento **intueri**; inde tibi tuaeque rei publicae quod imitere capias, **inde foedum inceptu foedum exitu** quod vites.“

Od osnutka Grada

Predgovor

„Da li će mi se trud isplatiti ako napišem povijest rimskog naroda od utemeljenja Grada, to niti dovoljno znam niti bih se usudio reći kad bih znao, jer vidim da se to događalo i već davno i često, dok novi pisci uvijek misle da će u povijesti ili štogod objasniti ili vjeruju da će [svojim] umijećem pisanja nadvisiti surovu prošlost. Kako god bilo ipak će mi goditi da sam se i sam po svojoj mogućnosti pobrinuo za uspomenu junačkih djela najuglednijega naroda na zemlji. A ako pored tolikog mnoštva pisaca potamni moja slava, tješit ću se plemenitošću i veličinom onih, koji će zasjeniti moje ime. Osim toga taj je postao i silno težak jer opetuje preko sedamsto godina i jer se država, postavši od neznatnih početaka, tako uzdigla da se već ruši pod svojom veličinom. Nedvojbeno će većini čitatelja manje ugodnosti pružiti drevna povijest [prvi početci] i što je najbliže drevnim počecima, jer hrle k ovim novim događajima, kojima se sama zatire snaga već od ranije veoma moćna naroda.

Ja ću nasuprot i u tome tražiti nagradu za svoj trud, što ću odvratiti pogled svoj od onih zala koje je tolike godine gledalo naše doba barem dotle, dok pamoću ne obnovim sve one drevne događaje lišen svake brige koja bi mogla piscu duh, ako ne odvratiti od istine, ono ga zbuniti sigurno.

Što se pripovijeda prije nego li se sagradio i trebao sagraditi Rim više je iskićeno pjesničkim pričama nego li povijesnim neiskvarenim spomenicima – to mi nije na umu niti potvrđivati niti opovrgavati. Dopušta se starini da miješaju ljudsko s božanskim stvara uzvišenijim početke gradova. Te ako je kojem narodu dopušteno da sam za sebe kaže da je božanskoga podrijetla i da svoje tvorce uzdiže do bogova, toliku ima ratnu slavu rimski narod da kad Marsa naziva svojim ocem utemeljiteljem, to mirne duše tako podnose narodi kao i njegovu vlast. Ali kako se god to i tome slično gledalo i prosuđivalo, do toga neću držati tako naročito: na ono mi neka svatko napose oštro svrati pozornost kakav je bio život, kakvi običaji i koji su ljudi i kako stekli i povećali vlast za vrijeme mira i rata. Nadalje neka prati svojom pameću kako su običaji malo po malo propadali kako je stega popuštala najprvo su se počeli klimati, potom sve više padati, a najzad se strmoglavljuju dok ne dođe naše doba kada ne možemo podnositi ni naše opačine ni lijekove za njih.

To je ono, što je osobito spasonosno i korisno kod poznavanja povijesti da motriš poučne primjere svake vrste, postavljene na sjajan spomenik; odatle odaberite za sebe i za svoju državu za čim ćeš se povoditi i čega ćeš se klonuti jer što je ružno po početku, ružno je i po svom svršetku.”

(preveo F. Radanović)